

פרשת וארא

עמרם ויכבד

ויקח עמרם את יוכבד דדתו לו לאשה ותלד לו את אהרן ואת משה ושני חיי עמרם שבע ושלשים ומאת שנה: (שמות ו, כ)

אחות אב לב"נ

הגמ' בסנהדרין (נח, א - ב) דן על איזה עריות נאסר לב"נ ודנה לגבי איסור אחות אביו, ואיתא התם תא שמע ויקח עמרם את יוכבד דדתו, מאי לאו דודתו מן האם, ומשני לא דודתו מן האב. פרש"י ד"ה מאי לאו - אחות קהת אף מן האם היתה והותרה לעמרם, אלמא אחות אב מן האם מותרת לו קודם מתן תורה. לא דודתו מן האב - אחות קהת מן האב היתה, ולא מן האם, ואחות האב הותרה להם. והא דכתיב יעזב איש את אביו ודרשינן אחות אביו, באחותו מן האם קאמר, כדילפינן מוגם אמנה אחותי בת אבי היא.

האבות קיימו כל התורה

הרמב"ן (בראשית כו, ה) דן באריכות בכל הנושא האם האבות קיימו כה"ת, ועה"פ "וישמור משמרתו וכו'" הביא לשון רש"י "משמרתו" - גזירות להרחקה כגון שניות לעריות שבות לשבת. "מצותי" - מצות שאלו לא נכתבו דין הוא שיכתבו כגון גזל ושפיכות דמים. "חקותי" - דברים שיצר הרע ועובדי כוכבים משיבין עליהם, כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז, שאין טעם בדבר אלא המלך גזר חקו על עבדיו. "ותורתו" - להביא תורה שבעל פה הלכה למשה מסיני. וכתב הרמב"ן שכל זה בנוי על הדעת שהיה אברהם מקיים ומשמר את התורה עד שלא נתנה, וכך אמרו (ב"ר צד, ג) בפסוק ויתן להם יוסף עגלות (מה, כא), שפירש ממנו בפרשת עגלה ערופה שהיה עוסק בתורה כשם שהיו אבותיו. ושם אמרו שהיה משמר אפילו דקדוקי תורה והיה מלמד לבניו.

והק' הרמב"ן א"כ איך הקים יעקב מצבה (בראשית כח, יח), ונשא שתי אחיות, וכדעת רבותינו (ב"ר עד יא) ארבע, ועמרם נשא דודתו (שמות ו, כ), ומשה רבינו הקים שנים עשרה מצבה (שם כד, ד), והאיך אפשר שיהיו נוהגים היתר בתורה במה שאסר אברהם אביהם על עצמו וקבע לו השם שכל על הדבר, והוא יצוה את בניו ואת אחריו ללכת בדרכיו.

ומה שדרשו ביעקב (ב"ר עט ו) ששמר את השבת וקבע תחומין, י"ל שיהיה זה בשבת מפני שהיא שקולה ככל התורה כולה (ירושלמי ברכות פ"א ה"ה), שהיא מעידה על מעשה בראשית.

וכתב הרמב"ן דאולי נאמר, "משמרתו" - שניות לעריות של בני נח, ו"מצותי" - גזל ושפיכות דמים, "חקותי" - אבר מן החי וכלאים של הרבעת בהמה והרכבת אילן, "ותורותי" - דינין ואסורי ע"ז, שאלו כולן נצטוו בהן בני נח, והוא השומר והעושה רצון בוראו ומשמר אפילו דקדוקין וחומרות במצות שלהן, וכמו שהזכירו ע"ז של אברהם אבינו ארבע מאה פרקי הוות (ע"ז יד, ב).

עוד כתב הרמב"ן שלמד אברהם אבינו התורה כלה ברוח הקדש, ועסק בה ובטעמי מצותיה

וסודותיה, ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה, ושמירתו אותה היה בארץ בלבד, ויעקב בחוצה לארץ נשא האחיות, וכן עמרם, כי המצות משפט אלקי הארץ הן, אף על פי שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום (קדושין לו, ב).

והא דאמרינן (ב"ר צב, ד) שיוסף היה משמר את השבת אפילו במצרים, מפני שהיא שקולה כנגד כל המצות, לפי שהיא עדות על חדוש העולם, והיה עושה כן ללמד את בניו אמונת בריאת העולם, להוציא מלבם כונת עבודה זרה ודעות המצרים.

עיקר קיום המצוות אינו אלא בא"י

וכבר תמהו המפרשים למה דווקא בא"י קיימו את התורה, הרי אין חילוק בין א"י לחו"ל אלא לענין מצוות התלויות בארץ, וכאן מדובר על מצוות שהן חובת הגוף. אלא דהושלם דבריו בפרשת אחרי מות (ויקרא יח, כה) שכתב שם דעיקר קיום המצוות היא בא"י, והביא לזה דברי הספרי (עקב מג) עה"פ "ואבדתם מהרה" (דברים יא, יז), אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינין במצות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים, משל לאדון שכעס על אשתו ושלחה לבית אביה, אמר לה הוי מתקשטת תכשיטים שכשתחזרי לא יהיו עליך חדשים וכו'. (דברי הספרי מובאים גם ברש"י שם).

ותמה הרמב"ן שהפסוק (דברים יא, יז) ואבדתם מהרה ושמרתם את דברי אלה וכו', מיירי במצוות שהן חובת הגוף כתפילין ומזוזות, ובכל זאת פירשו בהן כדי שלא יהו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, והרי מצוות שהן חובת הגוף נוהג בין בא"י בין בחו"ל, אלא ע"כ שעיקר קיום כל המצות אינו אלא בא"י. עי"ש שמסביר באריכות, שעיקר השגחה פרטית הוא בא"י, שא"י לא נמסר למלאכים ושרים, ומה"ט עיקר קיום המצוות הוא בא"ל.

ועל פי זה מסביר למה מתה רחל בדרך בתחילת בואם בארץ, כי בזכותה לא מתה בחוצה לארץ, ובזכותו לא ישב בארץ עם שתי אחיות, והיא היתה הנשאת באיסור האחות. וכתב שכנראה נתעברה מבנימין קודם בואם בשכם, ולא נגע בה בארץ כלל.

אלא דיש להעיר על דברי הרמב"ן ממה שאמר יע"ע"ה "עם לבן גרתי ותרתי"ג מצוות שמרתי", משמע שגם בחו"ל שמרו את התורה.

איך נשאו השבטים אחותיהם

בספר פרשת דרכים (דרך האתרים - דרוש ראשון) הביא דברי הרא"ם שלפמ"ש"כ הרמב"ן ששמירת המצוות ששמרו האבות אינו אלא בא"י לבד, זה הטעם יספיק גם לשבטים שנשאו אחיותיהם, מפני שהשבטים לא היו יושבים אז בארץ רק דרך עראי, כי כבר נגזר עליהם גזירת כי גר יהיה זרעך, ותמה עליו הפר"ד דאף מאן דאסר אחותו לבני נח היינו דוקא אחותו מאמו, אבל אחותו מאביו שריא משום דאין אבות לגוי, ואם כן אפשר שבני לאה נשאו תאומות השבטים של שאר האמהות, והשבטים של שאר האמהות נשאו תאומות השבטים של בני לאה, שאין אבות לגוי.

וי"ל דכוונתו כמו שהק' הרמב"ן שהאבות קיימו כה"ת לפני שניתנה, וע"ז משני שלא נחשבו כבני א"י. אבל עיקר תירוצו קשה שהרי היסוד של הרמב"ן הוא שעיקר קיום המצוות הוא

בא"י משום דהוי פלטרין של המלך, א"כ אפילו מי שאינו דר בא"י אם הוא עושה עבירה בא"י הוי יותר גרוע ממי שעושה העבירה בחו"ל, א"כ הדרא קושיא לדוכתיה. ועוג לדבריו יעקב היה מותר לישא ב' אחיות אפילו בא"י, שהרי היה אחרי הברית בין הבצרים, וברמב"ן מבואר לא כך.

מוסיף החיד"א גם מה שהקשה דעמרם איך נשא דודתו הכי נמי לא קשיא כלל, משום דיוכבד היתה אחות קהת מן האב ולא מן האם, וזו שריא לבני נח כל שלא היתה אחות קהת מן האם, והכי איתא בפירוש בפרק ד' מיתות שהקשו, למאן דאמר דאחות אביו אסורה לבני נח מדכתיב ויקח עמרם את יוכבד דודתו, מאי לאו דודתו מן האם, ותירצו, לא דודתו מן האב.

איזה מצוה הוסיף עמרם

כתב הרמב"ם (מלכים ט, א) וז"ל על ששה דברים נצטווה אדם הראשון: על ע"ז, ועל ברכת השם, ועל שפיכות דמים, ועל גילוי עריות, ועל הגזל, ועל הדינים, אע"פ שכולן הן קבלה בידינו ממש רבינו, והדעת נוטה להן, מכלל דברי תורה יראה שעל אלו נצטווה, הוסיף לנח אבר מן החי שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, נמצאו שבע מצות, וכן היה הדבר בכל העולם עד אברהם, בא אברהם ונצטוו יתר על אלו במילה, והוא התפלל שחרית, ויצחק הפריש מעשר והוסיף תפלה אחרת לפנות היום, ויעקב הוסיף גיד הנשה והתפלל ערבית, ובמצרים נצטווה עמרם במצות יתירות, עד שבא משה רבינו ונשלמה תורה על ידו. ועי' בכס"מ שכתב "צ"ע היכי מייתי לה".

מצות פר"ו

החיד"א בשו"ת חיים שאל (ח"א סימן צה) הביא משו"ת מקום שמואל (סי כג) שדן בזה וכתב על פי מש"כ בסוטה (יב, א) שעמד עמרם וגירש וכו', וק' למה היה צריך לגרש אשתו, הרי די בזה שיפרוש ממנה, אלא צ"ל כמ"ש בסוף פרק חזקת משחרב בית המקדש דין הוא שלא נשא נשים, וכתבו בתוס' שרק למי שקיים פריה ורביה, ולכן גירשה כדי שמי שלא קיים פריה ורביה יקח הגרושות, ומפני זה לקח אליצפן יוכבד כמ"ש בתרגום "יונתן בן עוזיאל", דלא קיים אז פריה ורביה. ואמרו בסנהדרין דמצות פריה ורביה לישראל ולא לב"נ, ועמרם וכלם גירשו כדי שיקיימו אחרים פריה ורביה ומוכח א"כ שנצטוו בפריה ורביה וגירושין וחופה, וזה פשט בהרמב"ם שנצטוו עמרם ביתר מצוות במצרים. ואין להקשות איך החזיר עמרם את יוכבד אח"כ הרי אסור להחזיר גרושתו משנישאת, די"ל דעל מחזיר גרושתו לא נצטווה במצרים.

והשיג עליו החיד"א דדילמא לא נצטוו רק שעמרם היה שומר התורה כאברהם אבינו ע"ה אף שלא נצטווה (כדברי הרמב"ן הנ"ל). אלא די"ל שהא גופא מאחר שרואים שלקח עמרם גרושתו אחר נשואיה לאלצפן לדעת התרגום ש"מ שלא היה מקיים כל התורה, וע"כ שהיו חייבים בפר"ו. אבל כתב החיד"א דכל זה איננו שוה דדחיקא לן לומר דהרמב"ם הוציא דינו מכח הא דהתרגום, וכבר כתבתי במקום אחר דאינו תרגום יונתן, ומאן לימא לן דסמכינן עליה. אלא דאי משום הא לא איריא, שמזה שלקח דודתו שהיא אסורה לו מן התורה אפשר להוכיח שלא קיים כל התורה.

ב"נ במצות פר"ו

ובספר כלי חמדה תמה על החיד"א שנעלם ממנו שקודם מתן תורה נצטוו ב"נ על מצות פרו רבו, דאמרינן בסנהדרין (נט, א) אמר רבי יוסי ברבי חנינא כל מצוה שנאמרה לבני נח ונשנית בסיני לזה ולזה נאמרה, לבני נח ולא נשנית בסיני לישראל נאמרה ולא לבני נח, ואנו אין לנו אלא גיד הנשה ואליבא דרבי יהודה, ומק' הרי פריה ורביה שנאמרה לבני נח דכתיב ואתם פרו ורבו ונשנית בסיני לך אמר להם שובו לכם לאהליכם לישראל נאמרה ולא לבני נח, ההוא לכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו הוא דאתא. א"כ א"א לומר שכוונת הרמב"ם למצות פר"ו.

גירושין בב"נ

אלא כתב הכל"ח דעדיין יש לקיים דבריו במקצת, שהרי ב"נ אין להם גירושין כדאיתא בירושלמי פ"ק דקידושין, א"כ איך יוכבד היתה מותרת לאלצפן, וע"כ שנתחדש מצות גירושין במצרים. אבל דחה זה שהרי ליישב דברי הרמב"ם באנו, והוא עצמו כתב (מלכים ט, ח) וז"ל, ומאימתי תהיה אשת חברו כגרושה שלנו, משיוציאנה מביתו וישלחנה לעצמה, או משתצא היא מתחת רשותו ותלך לה, שאין להם גירושין בכתב, ואין הדבר תלוי בו לבד, אלא כל זמן שירצה הוא או היא לפרוש זה מזה פורשין, עכ"ל. א"כ לפי הרמב"ם לא היה צריך לגרשה כדי להתירה לאיש אחר.

[אבל זה נכון ששיטת רבינו דוד (הובא בחי' הר"ן סנהדרין נט, א) שקרוב הדבר לומר שב"נ אין לו היתר לעולם בגירושין, כמו שאמרו לא ייחד הקב"ה שמו על הגירושין אלא על ישראל, ע"ש שדחה הר"ן ראייתו ואכ"מ.]

חילוק בין לפני מ"ת לאחר מ"ת

אלא שכתב הכל"ח דאולי יש לחלק בין קודם מ"ת לאחר מ"ת, שקודם מ"ת שנצטוו ב"נ על מצות פר"ו א"כ הא דכתוב בתורה "ודבק באשתו" ודרשינן ולא באשת חבירו, היינו קשר אמיץ שביחד מקיימים מצות פרו ורבו וקיום העולם, ולכן אפילו לשיטת הרמב"ם א"א לבטל קשר זו, ורק אחרי מ"ת שמצות פר"ו ניטלה מב"נ וניתן לישראל, רק אז ס"ל להרמב"ם שאפשר לבטל היחס ע"י שיפרדו מהדדי. א"כ קודם מ"ת לא היה שייך ליוכבד לינשא לאלצפן אא"כ התחדש מצות גירושין.

מיתת הבעל בב"נ

ועל דרך זה רצה ליישב דברי הפנ"י (קידושין יג, ב) שחידש שרק בישראל איכא קרא דמיתת הבעל מתיר, אבל ב"נ אסור אפילו אחרי מיתה שהרי כתיב "ודבק באשתו" - ולא באשת חבירו ואין פסוק שמיתת הבעל מתיר.

ועל פי זה מיישב הא דקאמר יהודה "הוציאוהו ותשרף" משום דתמר בת כהן הוה, וקשה שהרי היתה פנויה ואין דינה במיתה, אלא כנ"ל דבבן נח אין מיתת הבעל מתיר, אבל לאחר שאמר יהודה צדקה ממני והכיר בה שהיא בתולה דער ואונן שלא כדרכן שמשו, ובבן נח לא הוי

בעולת בעל אלא בכדרכה, וקידושין נמי בבן נח לא מהני מידי, והיינו דקאמר צדקה ממני ולא יסף לדעתה אפילו למ"ד לא פסק.

אמנם במנחת חינוך (מצוה לה) תמה על הפנ"י על פי המבואר ברמב"ם שאין הגירושין תלוי בבעל אלא אם גם היא אינה רוצית אינה אשתו, א"כ מכ"ש במת דודאי אינה רוצית, דבשלמא גבי ישראל דהגט ברצונו תלוי לא ידעינן מיתת הבעל מגט, אבל כאן דתלוי ברצונה ג"כ א"כ מ"ש מחיים אם תלך מאתו מותרת ומ"ש לאחר מיתה כיון דתלוי בה ג"כ.

גם על מש"כ כדבר פשוט דב"נ אינה נקנית לבעלה בבעילה שלא כדרכה, חולק עליו המנ"ח וז"ל ששפיר קנאה, שאין סברא לחלק, ואולי ס"ל להפנ"י שבישראל יש לימוד דכתיב משכבי אשה, אבל בב"נ שליכא ריבוי ל"א שבשל"כ הוי ביאה.

וכבר הקשו המפרשים מההיא דסנהדרין (נח, א) דתניא "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו" רבי אליעזר אומר "אביו" - אחות אביו, "אמו" - אחות אמו, ר"ע אומר "אביו" - אשת אביו, "אמו" - אמו ממש, "ודבק" - ולא בזכר, "באשתו" - ולא באשת חבירו, "והיו לבשר אחד" - מי שנעשים בשר אחד יצאו בהמה וחיה שאין נעשין בשר אחד. ומקשה הגמ' על ר"ע אשת אביו היינו באשתו ולא באשת חבירו, ומשני לאחר מיתה. הרי לן להדיא שמיתת הבעל מתיר אשת ב"נ.

וכתב הכל"ח שלדבריו נחא שלא כתב הפנ"י דבריו אלא קודם מ"ת שאז היה להם מצות פר"ו, אבל לאחר מ"ת מודה שמיתת הבעל מתיר. ומיושב לפי"ז ג"כ קושיית המנ"ח מהרמב"ם.

למה תמר היתה חייבת מיתה

ולגבי עיקר קושיית הפנ"י למה דנו את תמר בשריפה הרי פנויה היתה, כבר דנו בזה הראשונים. שעה"פ "ויהי כמשלש חדשים ויגד ליהודה לאמר זנתה תמר כלתך וגם הנה הרה לזנונים, ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף", פרש"י שבתו של שם היתה, שהוא כהן, לפיכך דנוה בשרפה.

וכבר תמה עליו הרמב"ן שבת כהן אינה חייבת שריפה אלא בזנות עם זיקת הבעל, ארוסה או נשואה, כמו שמפורש בגמרא בסנהדרין (נא, ב), אבל בת כהן שומרת יבם שזינתה אינה במיתה כלל, ובין בת ישראל ובין בת כהן אינה אלא בלאו גרידא. וא"ת שהיה היבום נוהג בבני נח, והיא להם בכלל אשת איש, ואזהרה שלהם זו היא מיתתם (שם נח, ב), והלא הם אומרים (ב"ר פה ה) שיהודה התחיל במצות יבום תחלה, וכן בגמרא סנהדרין (נז, ב) מוכיח שאין יבמה בבני נח חייבת כלל.

ולכן פירש הרמב"ן שהיה יהודה קצין שוטר ומושל בארץ, והכלה אשר תזנה עליו איננה נדונה כמשפט שאר האנשים, אך כמבזה את המלכות, ועל כן כתוב ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף, כי באו לפניו לעשות בה ככל אשר יצוה, והוא חייב אותה מיתה למעלת המלכות. וליישב דברי רש"י נראה לומר שס"ל כמו הסברא שדחה הרמב"ן, שבאמת היה אז מצות יבום ממש, ולכן נידונית כא"א. וכ"כ נכדו הרשב"ם (בראשית לח, כד) וז"ל לפי הפשט כך היה מנהגם מאחר שזקוקה ליבם. אלא דעדיין צ"ע שהגמ' (יבמות ה, ב) אומרת "מה להנך שכן ישנן לפני

הדבר", ופרש"י אבל מצות יבום אינה לפני הדבר, וכ' הריטב"א פירוש לפירושו דאע"ג דחזינן ליהודה ואבות שהיו נוהגין בה, לאו בתורת מצוה היא אלא כדרך שקיים אברהם אבינו ע"ה אפילו ערובי תבשילין.